

Paula Wieczorek

Poe-Land, czyli o trwałej spuściznie Edgara Allana Poeego

Twórczość Edgara Allana Poeego cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem wśród miłośników literatury. Amerykański pisarz stał się źródłem inspiracji dla wielu twórców, między innymi tak znanych autorów jak Robert Louis Stevenson, Jules Verne czy Stephen King. Wywarł też wpływ na poetów – Charlesa Baudelaire’a oraz Arthura Rimbauda. Jego twórczość od dawna przyciąga uwagę badaczy za sprawą niepowtarzalnego, złożonego i barwnego stylu pisarskiego. Istnieje wiele opracowań krytycznych dotyczących wkładu Poeego w rozwój literatury amerykańskiej, przekładów jego utworów czy też efektu niesamowitości płynącego z jego dzieł.

Jedną z ostatnich prób zmierzenia się z twórczością amerykańskiego mistrza grozy jest monografia naukowa pt. *Poe-Land. Studia i szkice* wydana w 2017 roku nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Rzeszowskiego pod redakcją naukową Kazimierza Maciąga, Oksany Weretiuk, Elżbiety Rokosz-Piejko oraz Grety Jagiełły. Tom ten stanowi pokłosie konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 200. rocznicy wizyty E.A. Poeego w Europie pt. „Poe-Land: miejsce duchowej obecności Edgara Allana Poeego”, która odbyła się 13 listopada 2015 roku w Rzeszowie. Zarówno tytuł konferencji, jak i tomu zostały zaczerpnięte z książki J. W. Ockera pt. *Poe-Land: The Hallowed Haunts of Edgar Allan Poe* wydanej w 2014 roku nakładem wydawnictwa Countryman Press. Ocker opisuje w niej swoją podróż przez północno-wschodnią część Stanów Zjednoczonych w poszukiwaniu przedmiotów i lokalizacji upamiętnionych w twórczości autora *Kruka*. Recenzowana książka jest dowodem na to, że *Poe-Land*, a więc obszar wpływów amerykańskiego pisarza, nie ogranicza się do terenu jego ojczyzny, lecz rozciąga się na cały świat.

Autorami omawianej pracy zbiorowej są przedstawiciele nauk humanistycznych z wielu ośrodków akademickich w Polsce, reprezentujący różne pokolenia badaczy – od studentów i doktorantów po profesorów. Dzięki takiemu doborowi autorów udało się stworzyć oryginalne dzieło, na które składa się osiemnaście artykułów poprzedzonych wstępem Oksany Weretiuk. Książkę dopełnia posłowie J.W. Ockera, przetłumaczone na język polski przez Elżbietę Rokosz-Piejko, w której autor przybliży swoją koncepcję *Poe-Landu*. Ku wygodzie czytelnika zgromadzone w tomie studia i szkice zostały podzielone na dwie części. Artykuły zebrane w pierwszej części książki, *Interpretacje, implikacje, dekonstrukcje*, zawierają szczegółowe

analizy utworów Poe'go. Natomiast drugi rozdział, *Inspiracje i palimpsesty*, skupia w większości artykuły i eseje o charakterze komparatystycznym, których autorzy poszukują powiązań i różnic między dziełami Poe'go a utworami artystów zainspirowanych jego twórczością. Na szczególną uwagę zasługuje też udział w *Poe-Landzie* Franciszka Lyry, znawcy literatury amerykańskiej od lat zajmującego się recepcją Poe'go w Polsce.

Teoretyczne rozważania Edwarda Kasperskiego przedstawione w szkicu *Edgar Allan Poe – pisarz polifoniczny* stanowią pewnego rodzaju wprowadzenie do lektury tomu. Jak zauważa Kasperski, mimo że Edgar Allan Poe jest często opisywany jako pisarz romantyczny, w rzeczywistości był twórcą trudnym do wpisania w jeden określony nurt historyczny w literaturze amerykańskiej pierwszej połowy XIX wieku. Na pisarstwo Poe'go miało wpływ pięć formacji: oświecenie, realizm, gotycyzm, romantyzm i modernizm, które uczestniczyły w kształtowaniu pogranicznego położenia amerykańskiego twórcy. Poe sytuował się bowiem na styku różnych nurtów literackich, a w jego twórczości można odnaleźć elementy każdej z wymienionych formacji. Położenie tego rodzaju stwarzało nierzadko dylematy interpretacyjne dotyczące literackiej tożsamości pisarza i sensu jego utworów. Krytycy początkowo nie potrafili należycie sprobematyzować cech pisarstwa Poe'go, które odbiegały od normy jednogłosowej. Wymiernym znamiem polifonii amerykańskiego pisarza było niewyczerpane bogactwo form gatunkowych, ujęć stylizacyjnych, typów narracji, parodii, satyrycznych migawek, fabuł czy postaci, a także języka i stylu.

W kolejnych artykułach badacze podejmują się próby opisanie stylu pisarskiego i odczytania wybranych dzieł Poe'go z nowych perspektyw. Chociaż jest on postrzegany głównie jako twórca grozy, to humor okazuje się istotnym elementem jego stylu pisarskiego. Adam Kowalczyk zauważa w szkicu *Kruczy śmiech, czyli rzecz o komizmie w opowiadaniach Edgara Allana Poe'go*, że choć humor nie jest elementem pierwszoplanowym w utworach amerykańskiego twórcy, to objawia się w jego utworach w różnych formach i pełni rozmaite funkcje, m.in. przyczynia się do rozbudowy fabuły czy też pogłębienia złożoności psychicznej wybranych bohaterów.

Omawiany tom może zainteresować czytelników różnorodnością podejść metodologicznych. Marek Paryż poświęca swój artykuł *Postkolonialne implikacje wybranych opowiadań Edgara Allana Poe'go osadzonych w Europie* interpretacji trzech utworów, których bohaterem jest detektyw C. August Dupin. Autor opisuje różne formy kulturowej i społecznej marginalizacji w europejskiej metropolii przedstawione w *Zabójstwie przy Rue Morgue* (1841). Wykazuje, iż zarówno *Skradziony list* (1844), jak i *Tajemnicę Marii Roget* (1842–1843) można odczytać jako krytykę europejskiej kultury imperialnej.

Godny uwagi jest także szkic Sławomira Studniarza *Demoniczne epifanie i artystyczna transcendencja w poezji Edgara Allana Poeego*. Twórczość poetycka amerykańskiego twórcy bywa często zaniedbywana i bagatelizowana przez krytyków, którzy niedostatecznie zbadali rolę kształtowania sensu wierszy przez różnego rodzaju wzorce brzmieniowe. Artykuł Studniarza stanowi próbę wypełnienia tej luki. Przyjmując za podstawy metodologiczne teksty Romana Jakobsona *Poetyka w świetle językoznawstwa* oraz Jurija Łotmana *Analysis of the Poetic Text* i *The Structure of the Artistic Text*, badacz wykazuje, iż w utworach Poeego warstwa dźwiękowa i znaczeniowa są ze sobą ściśle powiązane. Następnie Studniarz omawia sposób, w jaki wiersze *Ulalume*, *Kruk* i *Alone* przedstawiają tragiczność ludzkiego bytu i mroczną wizję losu człowieka. Poemat *Annabel Lee* stanowi z kolei przykład próby przezwyciężenia tej tragiczności, zwycięstwa nad „niszczyielskim czasem” dzięki sztuce i aktowi tworzenia.

Adrianna Fiłonowicz w artykule *Umiłowanie przesady. Edgar Allan Poe jako prekursor kampu* w równie ciekawy sposób omawia styl pisarski Poeego przez pryzmat estetyki kampu, która została pierwszy raz opisana przez Susan Sontag w eseju *Notatki o kampie* (1964). Za przejawy kampowości w twórczości amerykańskiego pisarza można uznać m.in. liczne nawiązania kulturowe i intertekstualne, które tworzą nastrój makabrycznego świata (odniesienia do gotyckiej i romantycznej literatury, architektury czy folkloru). Charakterystyczne dla Poeego zamiłowanie do rozbudowanego opisu tego, co na powierzchni, ornamentu, ozdób jest także oznaką kampowości. Kolejnymi cechami estetyki kampu, które można dostrzec w jego utworach, są makabryczność przyjmująca formę obrzydliwości i koszmaru, a także upodobanie do sztuczności, tj. odrzucenie naturalności oraz restrykcyjnych wymogów kultury wysokiej. Pisarz eliminuje także powagę poprzez poruszanie trudnych tematów, takich jak śmierć, choroba, morderstwo – obracając to, co poważne, we frywolne. Badaczka podkreśla, iż Poe eksponuje kampową wrażliwość także w sobie samym, odgrywając rolę udęczonego pisarza-celebryty. Finalnie określa amerykańskiego autora jako „prekursora kampu”, u którego można zauważyć wiele cech kampowych, ale jeszcze w pełni niewykształconych.

Martyna Paśnik w szkicu *Anatomia obłądu. Dekonstrukcja motywu szaleństwa na podstawie opowiadań E.A. Poeego „Serce – oskarżycielem” i „Czarny kot”* zwraca uwagę na różne oblicza szaleństwa w twórczości Poeego, które jawi się jako paranoja, monomania (opaniecie ludzkiego umysłu przez jedną ideę lub myśl, która przejmuje nad nim kontrolę), czy wreszcie perwersja (pewnego rodzaju odchylenie od obowiązujących norm i konwencji). Badaczka dowodzi także, iż Poe uwydatnia psychozę postaci, używając licznych środków

literackich i elementów lingwistycznych, takich jak np. ironia, eksklamacja czy też częste powtórzenia w monologach konkretnego bohatera. W kolejnym artykule *Tytułowa posiadłość w „Zagładzie domu Usherów” jako fizyczna reprezentacja zmieniającej się psychiki bohaterów* Tomasz Rożkiewicz omawia jedną z najbardziej znanych opowieści grozy Poego. Badacz skupia się przede wszystkim na psychice bohaterów: rodzeństwa Roderyka i Magdaleny, oraz ich związku z zamieszkiwanym przez nich domem. Tytułowa posiadłość okazuje się być ucieleśnieniem osobowości mieszkańców, a pomieszczenie piwniczne – reprezentacją głęboko ukrytych sekretów rodziny Usherów.

Warto nadmienić, że amerykański pisarz czerpał także z dorobku licznych twórców europejskich. Jedno ze swych opowiadań – *Wyspę wróżki Fay* – Poe rozpoczął od przywołania fragmentu powiastki *Pasterka z gór sabaudzkich* francuskiego pisarza Thomasa Mabbotta. Iga Sobina w swoim szkicu *Tajemnice bytu uchwycone kątem oka. Inspiracje z Jeana-Francois Martmonela w „Wyspie wróżki Fay” Poego* omawia podobieństwa między tymi utworami. Paralele można odnaleźć na poziomie prowadzonego filozoficznego dyskursu o istocie przeżycia estetycznego, a także w odniesieniach metafizycznych i w elementach świata przedstawionego. Badaczka opisuje także sposób, w jaki amerykański pisarz wykorzystuje w *Wyspie wróżki Fay* konwencje fantastyczne.

W kolejnej części książki autorzy poddali refleksji badawczej wybrane utwory innych artystów zainspirowanych twórczością Poego. Czytelnik może zaznajomić się z analizą porównawczą wybranych utworów Poego oraz Mickiewicza dokonaną przez Tadeusza Rubika w artykule *Mickiewicz i Poe wobec żywiołu akwaticznego – figury czasu i przestrzeni w „Świtezii” oraz „Zagładzie domu Usherów”*. W szkicu *O wyobraźni poetyckiej Cypriana Kamila Norwida i Edgara Allana Poego na przykładzie utworów: „Marzenie (fantazja)” oraz „Dream-land”, „Dream within a Dream” i „Dreams”* Maria Tadel zwraca szczególną uwagę na podobne potraktowanie związku marzeń, snów i poezji przez romantycznych pisarzy. Kazimierz Maciąg poszukuje możliwego wpływu twórczości Poego na Bolesława Prusa, który znał twórczość autora *Kruka*. W artykule *Na marginesie marionetek i sobowtórów z „Lalki” i „Faraona”. Edgar Allan Poe i Bolesław Prus* przedstawia koincydencje głównych motywów obecnych w wybranych utworach obu pisarzy.

Spuścizna amerykańskiego pisarza wywarła wpływ na takich pisarzy jak Fiodor Dostojewski i Witold Gombrowicz. Żaneta Nalewajk-Turecka zarysowuje w swoim artykule *Poe – Dostojewski – Gombrowicz. Płaszczyzny porównania podobieństwa i różnice w twórczości Poego oraz wymienionych autorów na pięciu płaszczyznach związanych z wykorzystaniem motywów fantastycznych, konstrukcją postaci literackich, stosunkiem*

autorów do innych konwencji literackich oraz strategiami narracyjnymi. Autorka artykułu wyjaśnia również genezę dostrzeżonej zbieżności rozwiązań artystycznych.

W kolejnym szkicu *Życie po śmierci. O odczytaniach prozy Edgara Allana Poeego w modernistycznej prozie południowoamerykańskiej na przykładzie opowiadań Horacia Quirogi i Jorge Luisa Borgesa* Aleksander Trojanowski pokazuje, w jaki sposób proza Poeego jest obecna w wybranych opowiadaniach współczesnych pisarzy latynoamerykańskich. Horacio Quiroga przejmując od amerykańskiego twórcy język nowoczesnej prozy oraz odwołuje się do szkieletu konstrukcyjnego wypracowanego przez autora *Berenice*. Natomiast spuścizna Poeego w utworach Jorge Luisa Borgesa polega na parodystycznym przetwarzaniu jej założeń epistemologicznych.

Proza i poezja Poeego stały się również inspirującymi lekturami dla sanockiego artysty Zdzisława Beksińskiego (1929–2005), który w swojej pracowni umieścił nawet cytat z utworu amerykańskiego twórcy *A Dream within a Dream*. Tomasz Chomiszczak w szkicu *Architektura niepokoju. Poe-tyka opowiadań Zdzisława Beksińskiego* zwraca uwagę na literacki epizod działalności Beksińskiego, znanego głównie jako malarz, rzeźbiarz i architekt, a mianowicie jego krótkie teksty prozatorskie powstałe w latach 1963–1965. Badacz wskazuje na możliwe powinowactwa sanockiego artysty z dorobkiem Poeego. W tekstach Beksińskiego można znaleźć typowe dla tradycji gotyckiej motywy sobowtóra i zwierciadlanego odbicia. Dużą rolę w budowaniu świata przedstawionego odrywają także sen i podświadomość. Choć opowieści Beksińskiego nie zawierają wielu ozdobnych warstw i środków artystycznych, to nie brakuje w nich niepokoju charakterystycznego dla dzieł Poeego.

Amerykański pisarz wprowadził też do literatury podstawowy schemat opowiadania detektywistycznego. Martyna Paśnik wykazuje w swoim artykule *Potęga siły dedukcji. Intertekstualność postaci Augusta Dupina w dziełach sir Arthura Conan Doyle'a*, iż fikcyjny bohater Poeego, August Dupin, jest pierwowzorem idealnego detektywa i stał się dla Arthura Conan Doyle'a inspiracją do stworzenia opowiadania o przygodach Sherlocka Holmesa. Postać Holmesa jest kontynuacją tradycji literackiej zapoczątkowanej przez autora *Kruka* i powiela cechy typowe dla Dupina – jego zdolności dedukcyjne, spryt, naturę samotnika, ekscentryczność czy sceptyczną postawę wobec policji. Wizerunek dżentelmena w płaszczu ewoluował z biegiem czasu. Postać wykreowana przez Poeego dała początek tradycji kontynuowanej przez Agathę Christie oraz scenarzystów, np. Davida Shore'a i jego filmowej kreacji dr. Gregory'ego House'a. Warto w tym miejscu nadmienić, iż wiele opowiadań Poeego stanowi źródło inspiracji dla producentów filmowych. Spośród reżyserów, którzy podjęli się przeniesienia twórczości autora *Berenice* na ekran Justyna Dąbrowska przyjrzała się serii

adaptacji prozy i poezji Poego zrealizowanych przez Rogera Cormana. Swoje rozważania przedstawiła w szkicu *Cormanowska interpretacja twórczości Edgara Allana Poego*.

Popularyzację tekstów amerykańskiego romantyka w Europie ułatwił także przekład artystyczny. Tłumaczeń utworów Poego podjęło się wielu przedstawicieli symbolizmu i modernizmu. Do najczęściej przekładanych utworów należy poemat *Kruk*. W okresie Młodej Polski tłumaczyli go na polski Zenon Przesmycki i Barbara Beaupré, w tym czasie w Rosji powstało aż pięć różnych tłumaczeń tego utworu. Katarzyna Żurawska analizuje transpozycję tekstu *Kruka* dokonaną przez rosyjskiego symbolistę Aleksandra Błoka, który stworzył własny wiersz, inspirowany się *Krukiem*. Autorka zestawia tekst rosyjskiego poety z oryginałem w artykule *O niechcianym gościu nocną porą... Aleksandra Błoka „srebrno wieczna” transpozycja „Kruka”*, aby uchwycić różnice w kształcie tekstów oraz podejściu poetów do symbolu śmierci.

Tom *Poe-Land. Studia i szkice* stanowi cenne źródło informacji o amerykańskim pisarzu oraz wpływie jego twórczości na polskich, rosyjskich czy południowoamerykańskich artystów. Artykuły zawarte w książce wypełniają niejedną lukę badawczą, zachęcają do dalszych studiów i refleksji nad twórczością autora *Kruka*, a także wyznaczają nowe perspektywy interpretacyjne nie tylko dla literaturoznawców, ale też filmoznawców oraz medioznawców. Omawiane szkice i studia charakteryzują się oryginalnością, trafnością sformułowań i logicznością sformułowań, dzięki czemu lektura tomu sprawi przyjemność miłośnikom twórczości amerykańskiego pisarza.

Paula Wieczorek

Poe-Land. Studia i szkice, red. Kazimierz Maciąg, Oksana Weretiuk,
Elżbieta Rokosz-Piejko, Greta Jagiełła,
Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017.

Poe-Land – on the enduring legacy of Edgar Allan Poe

Summary

The following review discusses a collection of essays titled *Poe-Land. Studia i szkice*, edited by Kazimierz Maciąg, Oksana Weretiuk, Elżbieta Rokosz-Piejko and Greta Jagiełła. Published in 2017, the monograph is a valuable source of information on Edgar Allan Poe, one of the most popular in Europe 19th-century American writers.